

ASPAZIJA — LITERĀTE UN SABIEDRISKA DARBINIECE

Ausma Cimdiņa

ausma.cimdina@lu.lv

Atslēgas vārdi: *Latvijas Aspazija, pseidonīms, rakstniecība, politika, dzimums, jaunrade, recepcija*

Aspazija (1865–1943, dzimusi Johanna Emīlija Lizete Rozenberga) raksturota kā izcila dzejniece, dramaturģe, polemiste — viena no publiskajā telpā vispretrunīgāk vērtētajām personībām latviešu literatūrā un kultūrā. Viņas biogrāfija ir Latvijas sievietes–rakstnieces un politiski aktīva cilvēka, un arī laikmeta biogrāfija. Aspazijai ir izcila nozīme latviešu rakstniecības modernizācijā un intelektuālās diskusijas veicināšanā par cilvēciskās esības un dzīves jēgas, par sieviešu emancipācijas, tautiskās pagātnes un modernās sabiedrības, nācijas un valsts radīšanas pamatjautājumiem. Apcerējumos par Aspaziju, visbiežāk viņa raksturota kā izcila dzejniece, taču viņa ir arī viena no spilgtākajām un nozīmīgākajām lugu autorēm, kas pavērusi jaunu lappusi latviešu dramaturģijā, arī erudīta esejiste un polemiste. Par pseidonīmu izvēloties Aspazijas vārdu, viņa ir saskatījusi sev tuvu un radniecīgu dvēseli un prātu sengrieķu Aspazijā (Aspasia, sgr. Ασπασία). Atskaites sistēma un konteksts, kādā līdz šim parasti skatīta un vērtēta Aspazija, ir Rainis. Aspazija viņu tandēmā figurē kā sekundāra būtne, kaut gan Aspazijai ir sava unikāla vieta un nozīme latviešu nacionālās kultūridentitē un Eiropas ideju vēstures kontekstā.

“Aspazija! Cik pretenciozs, cik nejdzīgs pseidonīms!” — Roalda Dobrovenska romāna “Rainis un viņa brāļi. Viena dzejnieka septiņas dzīves” lappusēs izsaucas Raiņa māsa Dora¹. Šāda reakcija — pārsteigums un neizpratne — pirmoreiz izdzirdot Latvijas Aspazijas vārdu, nav retums. Sevišķi cittaustiēšiem, kam latviešu kultūras ainava sveša, Aspazijas vārds saistās ar Seno Grieķiju, pieņemot ka, piem., Aspazijas bulvāris Rīgas centrā ir nosaukts par godu Grieķijas Aspazijai. Taču kopš Jaunās strāvas laikiem² Latvijai ir pašai sava Aspazija — izcila rakstniece un sabiedriski politiska darbiniece, viena no viscilākajām, tiesa, arī vispretunīgāk vērtētajām, Latvijas kultūras personībām. Apjautas līmenī daudzu laikabiedru apziņā Aspazija šodien ir viens no latviešu nacionālās

kultūras dārgumiem, tomēr būtu problemātiski apgalvot, ka Aspazija ir arī latviešu nacionālās kultūras ikona, proti, ikonogrāfiski, zinātniski pētnieciski pēc noteiktas sistēmas aprakstīta un kanonizēta vērtība. Gan vēsturiskā griezumā, gan mūsdienu sociālās realitātes un literatūras un kultūras teoriju skatījumā — Aspazijas fenomens šodien uzdod vairāk jautājumu, nekā sniedz gatavu atbilžu.

Zīmīgi, ka 2008. g. Kultūras ministrijas paspārnē izveidotajā Latvijas kultūras kanonā Aspazija un viņas darbi nav iekļauti³. Tas varētu būt saistīts arī ar atbilstošas zinātniskās artikulācijas, kas aprādītu Aspazijas devuma kultūrvēsturiskās nozīmes un aktualitātes mūsdienu procesos, nepietiekamību. Rainim šajā ziņā tomēr ir laimējies: 20. gs.

70.–80. g. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upiša valodas un literatūras institūtā sagatavoja un klajā laida Raiņa Kopotu rakstu 30 sējumos (1977–1986) akadēmisko izdevumu, literārajā apritē atgriežot pēckara cenzūras laikā aizliegtos darbus, kā arī veicinot virkni monogrāfisku pētījumu par Raini klajā nākšanu. Aspazijai nācās samierināties ar Kopotiem rakstiem sešos sējumos (1985–1988) daiļliteratūras apgādā “Liesma” ar ievērojami mazāku pētniecisko kapacitāti. Tendenci koncentrēties uz Raini, Aspaziju viņam līdzās piecīšot kā latviešu dižgara radošajā biogrāfijā nenovēršamu faktu, iedzīvina padomju idejiski estētiskā skola. Kā dziļi simbolisks žests un apliecinājums tam ir Aspazijas bulvāra nosaukuma maiņa Latvijas galvaspilsētā Rīgā, 1950. g., to pārdēvējot par Padomju bulvāri⁴ (Raiņa bulvārim padomju vara nosaukumu neatņēma un nenomaina). Šādi attieksmei pret Aspaziju ir sava priekšvēsture.

Ziņojuma virsraksta “Aspazija — literāte un sabiedriska darbiniece” formulējums stāv pāri kāda viena Aspazijas teksta žanra, veida, virziena, idejiski tematiskas līnijas vai dzīvesstāsta epizodes robežām. Tā mērķis ir ieskicēt dažas vispārīgas domājamās tēmas, kas sevi pieteikušas Raiņa un Aspazijas 150 gadu jubilejas norisēs, saistībā ar Aspazijas kā latviešu rakstniecībā hrestomātikas autores literārā mantojumuma aktualizāciju. Viņas ekstravagantais/izaicinošais pseidonīms — tā izvēles motivācija un kultūrvēsturiskais fons, tā nozīme dzejnieces attiecībās pašai ar sevi un sabiedrību, viņas literārās un sabiedriskās reputācijas veidošanā —, šķiet atgādinājuma vērti momenti. Citēju fragmentu no Aspazijas raksta “Kā radusies drāma Aspazija”, kas tapis saistībā ar viņas drāmas “Aspazija” (1923) klajā nākšanu, tātad laikā, kad viņas radošā mūža lielākā daļa ir jau nodzīvota. “Dzejnieka traģika ir viņa nedarītais darbs. Tāds darbs top bieži stiprāks par pašu darītāju. Ja reiz kāda ideja, embrions, ziedu puteklīts iekritis tavā radošajā fantāzijā, tad

Tu no tā vajā netiec. [...] Tā tas notika arī ar Aspaziju. [...] Kas ir Aspazija? Gluži svešs vārds, svešā tautā, svešos laikos. [...] Man jāatzīstas, ka es šo grieķisko vārdu nemaz nebūtu kā savu pseidonīmu izraudzījies, ja es, pirmo reizi to lietodama, būtu kaut cik prātīgāka un vecāka bijusi [...] Es arī viņu lūkoju atnest, kad vecāka un prātīgāka kļuva [...] tas arī uz manām grāmatām netika drukāts (“Sarkanās puķes” no Elzas Rozenberg). Man bija jāatgriežas atkal pie Aspazijas un pie tās arī jāpaliek.”⁵

Prāts un neprāts, jaunība un vecums, nejaušība un likumsakarība, likteņa lēmums vai viņas pašas griba — tā ir galvenā šī citāta substance un arī ar Aspazijas literāro un cilvēcisko portretu nesaraucjami saistīti jautājumi. Drāma “Aspazija” nepieder viņas daiļrades augstākajām virsotnēm, tomēr ir būtiska rakstnieces garīgā portreta raksturojumā. Pseidonīmu “Aspazija” dzejniece pirmo reizi lieto, parakstot dzejoli “Jaunā gadā”, kas publicēts laikraksta “Dienas Lapa” pielikumā 1887. g. 24. decembrī, un tas ir spēcīga sabiedriski politiskā patosa un nacionālo cētienu manifestis:

Jaunā gadā jauniem darbiem
Laika gars mūs aicina,
Tautas karogs jaunus spēkus
Sevim apkārt pulcina.

[..]

Lai dus Milda ievu birzē,
Saldu vēsmu šūpota,
Cīņas dievs, uz troņa kāpis,
Tagad Tevi aicina:

[..]

Šurpu, tautas zeltainīte,
Darbs ir tevi aicina:
Raksti vārdus tautas sirdī
Dziļākus kā zīdautā.

Tikai savienoti spēki,
Dūša, vingrums, rosība
Tautu vidū liesmu burtiem
Rakstis vārdu “Latvija.”⁶

Jāatzīmē, ka tikai gadu iepriekš (1886) ir nācis klajā austriešu dzejnieka Roberta Hamerlinga romāns "Aspasija", kas leģendām apvītai Grieķijas zelta laikmeta varonei pievērš 19. gs. nogales Eiropas literārās sabiedrības uzmanību. Aspazijas vārds gados vēl pavisam jaunai censonei Elzai Rozenbergai liptin pielip Jelgavas Dorotejas meiteņu ģimnāzijā, kur viņa aizraujas ar Bībeles un grieķu mitoloģijas tēmām, un, skolu beidzot, dāvanā saņem Hamerlinga romānu "Aspasija"⁷, bet dažus gadus vēlāk (1900) to pārtulko latviski. Rakstot drāmu "Aspasija", viņa apzināti pievēršas sava pseidonīma semantikai, un, kā norāda grieķu klasiskā literārā mantojuma pētniece Vita Paparinska, "Elzas Rozenbergas intuitīvā Aspazijas personības izpratne ir apbrīnojama, jo tā hronoloģiski priekšlaicīgi piesaka mūsdienu zinātniskajos pētījumos gūtās atziņas."⁸

Sengrieķu Aspazija ir viena no populārākajām antīkās pasaules sievietēm, lai arī viņas dzīves laikam (5. gs. p. K.) pietuvinātos tekstos parādās pakārtoti sasaistē ar Atēnu valstsvīru Periklu. Aspazija ir patstāvīga, spriestspējīga, skaista un izglītota sieviete, intelektuāli līdzvērtīga Grieķijas izcilākajiem prātiem, bet Periklam — milēta un mīloša sieva. Antīko avotu ziņas par Aspaziju ir pretrunīgas un viņas personības vērtējums neviennozīmīgs, jo Aspazija ir sieviete, kura no sievietei atvēlētās privātās zonas ir izgājusi publiskā telpā un ar savu viedokli tiecas ietekmēt valsts politiskās norises⁹. Jāatzīst, ka savas personības kodolā un starojumā Latvijas Aspazija ir antīkās Aspazijas dubultniece, un laika gaitā savu pretenciozā pseidonīma izvēli attaisno. Arī Latvijas Aspazija ir patstāvīgi spriestspējīga un izglītota sieviete, intelektuāli līdzvērtīga sava laika Latvijas izcilākajiem prātiem, milēta un mīloša dzīves biedre valstiski domājošajam ģenijam Rainim, un arī viņa vēl arvien mūsu kultūras reljefa kartē parādās pakārtoti, proti, sasaistē ar Raini, par ko liecina arī Raiņa un Aspazijas 150 gadu jubilejas gada norises Latvijā un ārpus tās¹⁰.

Par viņas devumu latviešu dzejas attīstībā Aspazijai ir izteikti vizcildinošākie vērtējumi, sākot ar sava laika eruditākā literatūrkritiķa Jāņa Asara priekšvārdu "Aspasija un viņas dzeja" Aspazijas "Rakstu" izdevumam, kas nāca klajā Anša Gulbja apgādā Pēterburgā 1904. g.: "Ar Aspaziju jāuzsāk mūsu modernās rakstniecības vēsture. Viņa bija šīs rakstniecības pirmais skaļākais vārds, tās krāšņākais, i n d i v i d u e l ā k a i s z i e d s. Tikai pēc viņas tiklab hronoloģiskā, kā spilgtuma ziņā nāca Poruks. Un tad modernās dzejas piepildītājs Rainis. [...] Ar Aspaziju dvēsele ienāca rakstniecībā."¹¹

Šāds izteikti pozitīvs Aspazijas daiļrades vērtējums turpinās visos nozīmīgākajos 20. gs. latviešu literatūrvēsturiskā procesa pētījumos, izņemot sociālistiskā realisma ideoloģijas ziedu laikus padomju Latvijā¹². Arī "Jaunākās latviešu rakstniecības vēstures" (1921) autors Andrejs Upīts Aspaziju cildina — "Aspazijas dzeja ir tikpat plaša kā dzīve. Gandrīz vai katra jūta, kas kādreiz ietrīcas cilvēka dvēselē ir dabūjusi izpausmi Aspazijas dzejā."¹³ Kā redzams, viņš norāda uz Aspazijas dzejas tā saukto vispārcilvēcisko dimensiju, dzimuma, ar ko slavēna Aspazija, apstākli neizceļot (padomju varas gados Upīts kļūst par vienu no niknākajiem Aspazijas noliedzējiem).

Savukārt latviešu drāmas pētnieki Raiņa priekšteču un literāro skolotāju vidū izceļ arī Aspaziju, atgādinot, ka tā sauktās rainiskās dramaturģijas aizsācēja būtībā ir Aspazija, un "nav vajadzīgi īpaši pierādījumi, lai redzētu, ka Raiņa "Uguns un nakts" vai "Indulis un Ārija" pēc virziena ir tuvi Aspazijas "Vaidelotei" un "Sidraba šķidrautam"¹⁴, kas tapušas labu laiku pirms Raiņa drāmu klajā nākšanas. Atklāts ir arī jautājums par Aspazijas lomu Gētes "Fausta" tulkošanā. Pirmo reizi "Fausts" publicēts "Mājas Viesā Mēnešraksta" 1897. g. 1.–12. nr., un kā tulkotāji uzrādīti Aspazija un Rainis. Tulkojuma pirmpublicējumu ievada Jāņa Poruka apcere, uzsverot, ka ar šo tulkojumu "mūsu ģeniālā dzejniece

Elza Rozenberg (Aspazija) un jaunais dzejnieks Rainis iemantos pie mums, latviešiem, nemirstošu slavu.”¹⁵ Arī “Fausta” tulkojuma pirmizdevuma grāmatā (1898, Ernsta Plātesa apgāds) titullapā kā tulkotāji ir uzrādīti Aspazija un Rainis, bet nākamajos “Fausta” izdevumos Aspazijas vārds vairs neparādās.

Iepriekšēiktajā par Latvijas Aspaziju kā sengrieķu Aspazijas 20. gs. dubultnieci Latvijā visapšaubāmākais varētu likties apgalvojums, ka arī Latvijas Aspazija savos spriedumos ir “intelektuāli līdzvērtīga” sava laika izcilākajiem Latvijas prātiem. Intelektuālā dimensija Aspazijas portretējumā nav bijusi izcelta, kaut gan viņas literārārajā mantojumā un arī citos avotos šāda pamatojuma netrūktu.

Tēmas “Aspazija — literāte un sabiedriska darbiniece” formulējums, iespējams, skan pārāk tradicionāli un tomēr svešādi, jo Aspazijas portretējumos kā pirmais un nereti arī vienīgais atslēgas vārds figurē “dzejniece”, arī tik reprezentatīvā izdevumā kā “Latviešu rakstniecība biogrāfijās.”¹⁶ Tas varētu nekrist acīs, ja šāds minimālisms tiktu ieturēts arī citu šķirklū aprakstos, bet Raiņa šķirkli ievada divi raksturvārdi “dzejnieks, dramaturgs”¹⁷ (kaut gan Raiņa dramaturģija nav mazāk dzejiska par Aspazijas dramaturģiju). Turklāt daudziem citiem literātiem doto raksturvārdu skaits parasti ir lielāks par vienu vai diviem, piem., literatūras kritiķis, tulkotājs, publicists, žurnālists, skolotājs, sabiedriska darbinieks. Vismaz daļa no tiem būtu attiecināmi arī uz Aspaziju.

Aspazijas portretējumos līdz šim izcelts viņas izcilais dzejnieces devums, dramaturģija un publicistika, domājams, izrādījušies salīdzinoši neērti apceres objekti, bet viņas proza bijusi atstāta tikpat kā novārtā¹⁸. Runājot par publicistiku, parasti izcelta publicistiskā kaisme, bet dramaturģija vērtēta atturīgi un kritiski, sevišķi agrīnās drāmas “Atriebēja” (1987) un “Zaudētas tiesības” (1893), kas laikabiedru skatījumā traktētas kā “nemorāliskas”. Pēdējā laikā ar Aspazijas drāmu, drāmas personāža psihoanalīzi ir nodarbojies

psihoterapeits Viesturs Rudzītis. Šogad publicētās grāmatas “Meita un Māte. Aspazija, nācījas dibinātāja”¹⁹ apakšvirsrakstā V. Rudzītis netieši atsaucas uz itāļu žurnālītes un rakstnieces Kjāras Makoni darbu “Sarkanā komēta” (2004), kam uz ceturtā vāka dots žanra apzīmējums “Stāsts — provokācija un viela pārdomām” (K. Makoni Aspaziju nosaukusi par nācījas dibinātāju)²⁰.

Atgriežoties pie domas par Aspazijas intelektuālo kapacitāti, raksturojuma “kaismīga publicistika” vietā labāk iederētos “argumentēta publicistika”, jo savos publicistiskajos rakstos Aspazija parādās kā intelektuāli spraiga, precīza un argumentēta polemiste. Arī kādā polemikā, kurā viņu ierāva, kaut gan tieša sakara ar Aspaziju pašu tai nebija. Runa ir par publicistisku rakstu kopu, kas latviešu literatūrkritikas vēsturē iegrāmatota ar nosaukumu “Polemika par Aspaziju un “Dzimtenes Vēstnesi””²¹. Domu krustugunis nonāk Āronu Matiss, no vienas puses, un Andrejs Upīts, Janis Jansons (Brauns), Kārlis Skalbe, Jānis Akuraters, Jānis Jaunsudrabiņš u.c. tā laika redzamākie autori, no otras puses. Anonīmi polemikā iesaistās arī vairāki “Maskavas studenti un kursistes”, tā ilgst divus gadus (1911–1913), kopumā producējot apmēram četrdesmit rakstus. Polemika izvērsās starp laikrakstiem “Jaunā Dienas Lapa” un “Dzimtenes Vēstnesis”, kam Aspazija, Šveices trimdā būdama, uztic publicēt izvilkumus no sava jaunā dzejoļu krājuma “Ziedu klēpis”, proti, pretējās frontēs stāvošiem šo laikrakstu autoriem. Lai atvairītu pārmetumus un uzbrukumus, ka Aspazija atļaujas sadarboties ar “Dzimtenes Vēstnesi” (polemikā marķētu kā reakcionāru “bulvāru avīzi”), viņa raksta: “Lai tomēr priekš nākotnes principiāli uzsvertu savu stāvokli, man jāsaka, ka es neatbildu par neviena laikraksta virzienu, kurā man atgadās kādreiz kādu rindiņu rakstīt, jo tad man būtu jānogremdējas visos sīkumos un dienas jautājumos, [...] tas man atņemtu laiku, un es tad ar rakstniecību nevarētu nodarboties. Mans darba lauks ir literatūra, ne publicistika.

Starpība abām tā, ka vienai ir trokšņainais ikdienas tonis un otra turpretī runā kluso valodu, ko dzird tikai nākotne.”²² Arī uz Pēterburgas studentu marksistu uzbrukumiem Aspazija atbild ar pašcieņu un pašapziņu, — “mana persona, kas ar saviem uzskatiem nekad un nekur nav aiz žoga slēpusies, nedomā, ka visa mana gadiem ilgā darbība būtu tik mazvērtīga, ka kādu anonīmu studentu mājienš to varētu uz vietas sagāzt.”²³

Šajā polemikā notiek sevišķi asa saķeršanās ar A. Upīti, par ko liecina Aspazijas rakstu virsraksti “Piezīmes pie Andr. Upīša raksta “Jansons un jaunlaiku literatūra””, “Andrejs Upīts vairāk nekā “tikai feļetonists””, “Atbilde uz Andreja Upīša neatbildēšanu” u tml., un tie ir principiāli, ar pasaules uzskatu un nacionālās literatūras un kultūras politiku būtiski saistīti jautājumi.

Šo polemiku atgādinu arī tāpēc, ka tā nereti tiek aizmirsta, runājot par Lugano periodu Aspazijas radošajā biogrāfijā. Piem., kādā šā gada (autors nav norādīts) laikraksta “Kultūrzīmes” slejā, līdzās Raiņa Lugāno perioda darbu bagātīgajam uzskatījumam (ieskaitot arī norādi uz Raiņa publicistiku), par Aspaziju teikts: “Aspazija saraksta un izdod tikai divus dzejoļu krājumus — “Saulains stūrītis” un “Ziedu klēpis”²⁴, nepieminot ne Aspazijas Lugano laika publicistiku, ne arī faktu, ka no 1913. g. periodikā sāk parādīties viņas autobiogrāfiskā proza, kas ar virsrakstu “No atzišanas koka” 1919. g. Rīgā nāk klājā grāmatā (vēl pirms abu trimdinieku atgriešanās Latvijā).

Šo polemiku kā būtisku pavērsienu Aspazijas personības struktūrā un daiļrades recepcijā fiksē trimdas literatūrkritiķis Jānis Rudzītis, 1964. g. publicējot apceri “Trimdiniece polemizē” un secinot, ka no “Dienas Lapas” puses šīs polemikas “nolūks ir bijis diskreditēt Aspazijas personību, mazināt viņas nozīmi latviešu literatūras un politisko centienu vēsturē.”²⁵ Viņa teiktajam ir grūti nepiekrīst. J. Rudzītis uzsver, ka šajās nepapildītajiem apvainojumiem bagātās ķildās

“noskaidrojās Aspazijas atziņa par savu vietu un uzdevumiem politiski diferencētājā latviešu sabiedrībā, noskaidrojās arī, kam Aspazija vēlas kalpot — atsevišķai šķīrai, resp. politiskai partijai, kas iedomājas šo šķīru pārstāvam, vai mākslai kā visas tautas īpašumam.”²⁶

Saistībā ar Aspazijas diskreditācijas mēģinājumiem jāpiemin vēl kāda Šveices trimdas laika polemika, kurā aktīvu dalību Aspazijas ja ne diskreditācijā, tad tomēr slānīšanā ņem Krievijas impērijā un Rietumeiropā studējošā jaunatne (Latvijai savas augstskolas tolaik vēl nebija). To provocē Aspazijas vērojumi un secinājumi, kas apkopotī rakstā “Kāds labums mums no mūsu studējošām sievietēm?” (1909). Citēju raksta fragmentu: “Kādu labumu mūsu izstudējušās dāmas tautai ir nesušas, tas jau ir pieredzēts. Gandrīz neviena pate no tām, kad tās savu iekš- vai ārzemes doktoru nolikušas un to latviešu laikrakstos izsludinājušas, nepaliek pie savas tautas, bet izmeklējas sev darba lauku tālāk Krievijā vai citur, kur tas ienesīgāks.”²⁷ Aspazijas raksts sanikno Bernē studējošās latviešu pilsonisko aprindu jaunkundzes, un bernietes pretstatā Aspazijai atbild kolektīva/anonīma pretraktā veidā, Aspaziju privāti aizskarot. Citēju Aspazijas raksta “Atbilde protestējošām bernietēm”(1909) fragmentu: “Es nedomāju, ka zem “protestējošām bernietēm” saprotamas visas studējošās latvietes; [...] Vesels nomaskējies pūlis uzbrūk man vienai, kur es savu pārliecību biju parakstijuse ar savu pilnu vārdu! [...] Un es gribu atbildēt nevis vairīdamās un atsīzdama uzbrukumus uz šā papīra kaujas lauka, bet, kā dzejnieks saka, savu krūti atsegdama visām brūcēm.”²⁸ Uz studenšu aizrādījumiem par šai diskusijai neatbilstošu Aspazijas izglītības līmeni, Aspazija atbild — “ja man priekš tiem pašiem divdesmit gadiem kāds būtu jāvis izvēlēties starp zinātni un dzeju, tad es, bez šaubām, tomēr būtu izvēlējusies pirmo. Z i n ā t n e b i j a m a n a s j a u n ā s, e k s a l t ē t ā s d v ē s e l e s a u g s t ā k a i s i d e ā l s u n m ē r ķ i s.”²⁹

Aspazijas tiecību tuvoties zinātnes pasaulei apliecina "Prologs" (1893), ko viņa sacerēja par godu Rīgas Latviešu biedrības 25 g. jubilejas sarīkojuma uzvedumam, kas guva plašu sabiedrības atzinību kā kultūras nacionālisma ideju caurstrāvots³⁰. "Prologs" ir veidots kā dramatisks polilogs, kurā sasaucas Ģēnija, Latvijas, Mākslas, Zinātnes un Industrijas balsis, akcentējot šo jomu sinerģijas spēku, kas liekami topošās Latvijas pamatu pamatos. Aspazijas vērojumi, secinājumi un viedokļi ir autentiski, proti, pašas pārdomāti un izsvērti, un tā ir spēcīga intelekta pazīme. Aspazijas domas autentiskums un spēks spilgti izpaužas viņas runās Latvijas Satversmes sapulcē (1920. un 1921. g.), kas ir atsevišķa tēma. Tomēr Aspazijas diskreditācijas mēģinājumu Šveices trimdas laikā atbalsis liek sevi manīt arī pēc atgriešanās dzimtenē. Piem., 1933. g. Čikāgā tiek laista klajā apjomīga enciklopēdija "400 Outstanding Women of the World"³¹, kur ir portretētas arī jauno Baltijas valstu — Latvijas Lietuvas un Igaunijas — izcilākās sievietes. Latvijū šajā enciklopēdijā pārstāv Marija Pēkšēne, Paula Gaidule, Biruta Skujeniece, Zelma Cēsniene-Freudenfelde un Elza Žigļevica. Visu cieņu šīm sievietēm, bet kā varēja aizmirst Aspaziju!? Lai arī tas ir retorisks jautājums, aizdomu ēna uz Aspaziju krīt arī šogad sāktajā pasākumu ciklā "Gadu gredzeni latviešu literatūrā", kur diskusijai par Aspaziju ir dots nosaukums "Vai Aspazijas daiļrade ir nacionāla?"³² Sak, Raiņa daiļrade, pats par sevi, protams, ir nacionālā, bet par Aspaziju isti droši neesam. Ja nacionālā literatūra kā literatūrzinātniska kategorija uz latviešu literatūru ir attiecināma, kāpēc lai nacionāla nebūtu Aspazijas daiļrade?

Jāatzīmē, ka Aspazija par pasaules izziņas, zinātnes un izglītības jautājumiem polemizēja ne tikai publicistikā, bet arī dzejā, dialogā ar zinātni ļaujot ieskanēties arī specifiski feminiem motīviem. Piem., dzejoļu cikls "Skuķiņa gudrības grāmata", "Jāzēpa sapņi" u.c., ko caurvij pasaules izziņas, gudrības,

patiesības un atklāsmes motīvi. Diskutējot par dabas un humanitāro zinātņu robežšķirtnēm, kādam no dzejoļu krājumā "Ziedu klēpis" (1911) publicētajiem dzejoļiem ir dots virsraksts "Zinātnes". Citēju fragmentu:

Ar botāniku,
Es, nabaga skuķe,
Nekur tālu neaiztiku!
Es nespēju nākt pie nekāda gala:
Iekš kādas sistēmas jāiedala
Tā zilā ilgu puķe.

Un fizikā —
Arī šā tā!...
Man likumus izprast bij grūti,
Jo tas, ko ieslēdz formulas,
Un spēki, kas ārēji parādās,
Vēl neizpauž dziļāko būtī.³³

Aspazija ir publicējusi arī virkni teorētisku un literatūrkritisku rakstu, piem., "Latviešu lirika dažādos laikmetos" (par modernās dzejas būtību un sūtību, uzsverot Raiņa talanta nozīmi gadsimtu mijas latviešu dzejā), "Estētiskas piezīmes par divām Raiņa lugām" (plaši izvērtot drāmu "Uguns un nakts" un "Jāzeps un viņa brāļi" idejiski tematisko satvaru), "Nākotnes romāns", "Par formu (piezīmes "Nākotnes cilvēka" projektam)", "Sofokla laikmets un darbi", "Ibsena "Nora"", un šis uzskaitījums ir ļoti nepilnīgs. Cilvēciskās esības traktējumā dzimumidentitātes sakarā šobrīd valda divas galējības — "sociālais konstruktīvisms" (cilvēks ir konstruējams, neatkarīgi no dzimuma) un "bioloģiskais determinisms" (dzimums ir nenovēršama nolemtība, sevišķi sievietei). Aspazijas piemērs, dzīve un jaunrade liek domāt par līdzsvaru, dzimumu socializācijas problēmas nevienkāršojot, un, piem., ekofeminisma ideju perspektīvā viņas piemērs/fenomēns izrādās visnotaļ laikmetīgs, aktuāls un mūsdienu cilvēkam iedvesmojošs.

Cildinot Aspazijas devumu latviešu kultūrā un politikā "100 Latvijas personību encik-

lopēdijā” (2006) teikts, ka “Aspazija noliek savu talantu un vētrainsu dabu uz Raiņa talanta altāra.”³⁴ Tas varētu būt labi domāts, tomēr izskan ar zināmu nožēlas pieskaņu, ka Aspazijas pašas talants palicis nerealizēts, ka viņas pašas veikums mūsu literatūrā un kultūrā tomēr īsti pietiekams nav, iespējams, neapzināti kultivējot Aspazijas kā Raiņa “upura” tēlu. Es nekādā ziņā nedomāju un negribu teikt, ka, lai ieraudzītu Aspazijas fenomenu, no pjedestāla būtu jānogāž Rainis. Literatūrzinātnieku Raiņa labā padarītais darbs savā ziņā izgaismo arī Aspazijas personību, sevišķi Raiņa Kopotu rakstu 30 sējumos akadēmiskais izdevums, kur neiztrūkstošī katra sējuma personu rādītājā ir arī Aspazija.

Laikā, kad receptīvās estētikas teorijas literatūrzinātne un kritika vēl nepazīst, J. Asars raksta: “Ar to, kā sabiedrība uzņēmu vienu vai otru rakstnieku, viņa uzraksta apliecību par sevi pašu.”³⁵ Saistībā ar Aspazijas Rakstu pirmo burtnīcu klajā nākšanu 1904. g., viņš izvirza jautājumu — “vai tautas pašākā daļa būs izauguse — līdz Aspazijai?”³⁶ Lielās mūža gadskārtas ir ne tikai izcilu kultūras personu atceres un daudzinašanas, bet arī viņu atstātā mantojuma aktuālizācījas un pārvērtēšanas laiks, un šodien nākas atzīt, ka liela daļa Aspazijas darbu ir nogrimusi aizmirstībā. Savu 100. jubileju Rainis un Aspazija nosvinēja padomju Latvijā. Padomju okupācijas laikā Rainis tika marķēts kā izcils dzejnieks (tiesa, ar proletariāta dzejnieka vairogu). No Aspazijas proletariāta dzejnieces tēlu izveidot neizdodas. Tieši otrādi — literatūrzinātniskās varas ieskatā viņa kļūst par tādu kā piedauzības akmeni Raiņa radošajā biogrāfijā, piem., Andreja Upīša apgalvojumā, ka “Pēc Raiņa nāves Aspazija [...] kā vien iespēdama, centās aizmiglot Raiņa monumentālo revolucionāra tēlu tautas piemiņā, nopūlēdamās pataisīt to par vidusmēra pilsoni.”³⁷

Atļaujtos domāt, ka, neraugoties uz Aspazijas ziedošanos Raiņa ģēnijam, viņi abi ir latviešu kultūrā līdzvērtīgi lielumi — valstiski un nacionāli. Arī literārā devuma ziņā izcilā Lat-

vijas Aspazija, kas sāk jaunu ēru gan latviešu dzejā, gan dramaturģijā, un savu aktualitāti nav zaudējusi arī šodien, pelna aptverošu akadēmisku kopotu rakstu sagatavošanu un izdošanu. Aspazijas darbu zinātniskā artikulācija nekādā ziņā neapšaubu un nemazina Raiņa nozīmi Latvijas kultūras un sabiedriski politiskajā vēsturē un mūsdienu nacionālās kultūridentitātes meklējumu procesos.

Avoti un piezīmes

- ¹ Dobrovenskis R. *Rainis un viņa brāļi. Viena dzejnieka septiņas dzīves*. Rīga: Karogs, 1999. 247. lpp.
- ² Sākot ar Teodora Zeiferta “Latviešu rakstniecības vēsturi” trīs sējumos (1922–1925), 19. gs. 90. g. latviešu literatūrvēsturiskā procesa raksturojumā kā sabiedriski politiska un “visaptveroša garīga kustība” būtisku vietu ieņem Jaunā strāva, par vienu no spilgtākajiem tās reprezentantiem izceļot Aspaziju un viņas dzejoļu krājumu “Sarkanās puķes” (1897).
- ³ No sieviešu dzimuma autorēm Latvijas kultūras kanonā uzņemtas divas — Vizma Belševica un Reģina Ezera. Jāšaubās, vai viņas ar lēmumu Aspaziju atstāt aiz svītras būtu gandarītas. Ar Kultūras ministrijas paspārnē 2008. g. izstrādāto kultūras kanonu var iepazīties <http://www.kulturasknons.lv/lv/1/8/>
- ⁴ Divas paralēlas centrālās maģistrāles Rīgas centrā — Raiņa bulvāris un Aspazijas bulvāris — savus nosaukumus iegūst 1920. g., godinot abu rakstnieku atgriešanos no Šveices trimdas. Aspazijas bulvāris par Padomju bulvāri tiek pārdēvēts 1950. g., bet savu vēsturisko nosaukumu (atbrīvojoties no Padomju bulvāra vārda) atgūst 1989. g.
- ⁵ Aspazija. *Kopoti raksti 6. sējums. 4. sēj.* Rīga: Liesma, 1987. 646. lpp.
- ⁶ Dzejolis “Jaunā gadā” palicis ārpus dzejoļu krājumiem. Citēts no: Aspazija. *Kopoti raksti 6 sējums. 1. sēj.* Rīga: Liesma, 1985. 335. lpp.

- ⁷ Savu izglītības ceļu Aspazija apraksta autobiogrāfisku tēlojumu ciklā “No atzišanas koka”, vēlāk to iekļaujot bērības atmiņu grāmatā “Zila debess zelta mākoņos”, kas piedzīvojusi vairākus atkārtotus izdevumus un Saulcerītes Vieses vērtējumā ir labākā Aspazijas prozas grāmata.
- ⁸ Paporinska V. Sengrieķu Aspazija: personības dekonstrukcija. Aspazijai 150. *Dzimumsocialitāte kultūras un varas mijattiecībās/Gender, Power and Culture Interactions*. Starptautiska zinātniska konference. 2015. g. 15.–17. aprīlis, Rīga un Jūrmala. Tēzes/Abstracts. Rīga: Latvijas Universitāte, 2015. 55. lpp.
- ⁹ Henry M. M. *Prisoner of History: Aspasia of Miletus and Her Biographical Tradition*. New York & Oxford: OUP, 1995.
- ¹⁰ Piem., Latvijas stendu Frankfurtes grāmatu tirgū šogad papildināja multimedāla ekspozīcija “Raiņa T Elpa. Plašums. Dziļums. Bezgalība”, tādējādi arī starptautiskajai publikai akcentējot Raiņa un Aspazijas 150. jubilejas gadu. Sk. www.la.lv/latvijas-stends-frankfurtes-gramatu-tirgu-bus/ Varētu jautāt, kāpēc tikai Raiņa telpa, kāpēc ne Aspazijas istaba, kas varētu būt ne mazāk vērtīgs piedāvājums Latvijas grāmatniecības marketingam ārzemēs?
- ¹¹ Asars J. Aspazija un viņas dzeja. *Latviešu literatūras kritika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956. 770. lpp.
- ¹² Piem., Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta sagatavotās “Latviešu literatūras vēstures” 3. sēj. (1956) vai Andreja Upīša “Latviešu literatūra”. I daļa (1951).
- ¹³ Upīts A. *Jaunākā latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: D. Zeltiņa un A. Golta apgāds, 1921. 147. lpp.
- ¹⁴ Hausmanis V. *Raiņa dramaturģija*. Rīga: Zinātne, 1973. 12. lpp.
- ¹⁵ Rainis. *Kopoti raksti*. 16. sēj. J. V. Gēte. *Fausts*. Komentāri. 492. lpp.
- ¹⁶ *Aspazija*. Latviešu rakstniecība biogrāfijās. Rīga: Zinātne, 2003. 41. lpp.
- ¹⁷ Rainis. Turpat, 470. lpp.
- ¹⁸ Šādu attieksmi pret Aspazijas prozu apšaubā latviešu izcelsmes trimdas literatūrzinātniece Astrīda Stanke. Sk. Stahnke A. B. *Aspazija and her Lyrical Prose*. Jūrmala Art and Cultural Society: 2015. 270 lpp.
- ¹⁹ Rudzītis V. *Meita un Māte. Aspazija, nācījas dibinātāja*. Rīga: VR apgāds, 2015. 419 lpp.
- ²⁰ Makoni K. *Sarkanā komēta. Kādas tikšanās hronika*. Rīga: Karogs, 2004. 148. lpp.
- ²¹ *Latviešu literatūras kritika*. 3. sēj. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1958. 27.–129. lpp.
- ²² Aspazija. Atbilde “Dienas Lapas” redakcijai. *Latviešu literatūras kritika*. 3. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 66. lpp.
- ²³ Aspazijas paskaidrojums. *Latviešu literatūras kritika*. 3. sēj. 63. lpp.
- ²⁴ *Kultūrzīmes*. 2015. 8.–14. sept. 7. lpp.
- ²⁵ Rudzītis J. Raksti. *Vērtējumi un apceres par latviešu literatūru, 1935–1970*. Vesterosa: Ziemeļblāzma, 1977. 63. lpp.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Aspazija. *Kopoti raksti*. 5. sēj. Rīga: Liesma, 1988. 466. lpp.
- ²⁸ Turpat, 470. lpp.
- ²⁹ Turpat, 471. lpp.
- ³⁰ Buceniece E. *Aspazija*. Ideju vēsture Latvijā. Antoloģija. Jaunā strāva — 20. gs. sākums. I daļa. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2005. 2.–43. lpp.
- ³¹ *400 Outstanding Women of the World*. Compiled by Minna Moscherosch Schmidt. Chicago, 1933.
- ³² https://www.youtube.com/watch?v=LTZTk8H6DRM&list=PLxc2e81TLgVTn1QTEL_UU1et-tc4rM8eG&index=1
- ³³ Aspazija. *Kopoti raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1985. 307. lpp.
- ³⁴ Apinis P. *100 Latvijas personību*. Rīga: SIA Nacionālais apgāds, 2006. 48. lpp.

³⁵ Aspazijas Rakstu izdevums ar izvērstu Jāņa Asara biogrāfiski literatūrkritisku ievadu "Aspazija un viņas dzeja" nāk klajā 1904. g. Anša Gulbja apgādā Pēterburgā.

³⁶ Asars J. Jaunās grāmatas mūsu beletristi-

kā. *Mājas Viesa Mēnešraksts*. 1904. 926. lpp.

³⁷ Upīts A. *Latviešu literatūra*. Pirmā daļa (1885–1905). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 193. lpp.

ASPAZIJA — THE LATVIAN WOMEN WRITER AND POLITICIAN

Ausma Cimdiņa

ausma.cimdina@lu.lv

Summary

Keywords: *Latvian Aspasia, pen-name, authorship, politics, gender, creative work, reception*

Aspazija (1865–1943; born Johanna Emīlija Lizete Rozenberga) — represented as an outstanding Latvian poet, playwright, public journalist — in the public space is one of the most challenging and contradictorily viewed personalities in the Latvian literature and culture. The life of Aspazija was turbulent and legendary; her biography is one of a Latvian female writer and a politically active person, as well as the biography of the epoch. Aspazija plays a significant role in the modernisation of the Latvian literature, and in the promotion of the intellectual discussion about the key concepts of the man's existence and meaning of life, women's emancipation, national past and modern society, foundation of the nation and state. Aspazija is recognized as an outstanding poet, but she is also one of the most significant and greatest playwrights, who opened a new, drama page in the Latvian literature, and also an erudite essayist. By selecting the pseudonym Aspazija (Aspasia, in Ancient Greek Ασπασία) she has obviously found a kindred spirit, a woman whose heart and mind mirrors the views and values of the Latvian woman writer.

The reference system and context that have been used to examine and evaluate Aspazija is Rainis, where she is represented as a secondary phenomenon in the tandem of Rainis and Aspazija, however, she has her own unique place and significance in the context of the search of the Latvian cultural identity and history of European ideas.